

Fizyczne podstawy radioterapii

- odkrycie promieni X, promieniotwórczości i swobodnego elektronu — stworzyły podstawy nowych działów medycyny: diagnostyki rentgenowskiej i radioterapii
- pierwsze próby zastosowania niskoenergetycznych promieni X do leczenia skóry rozpoczęto jeszcze w końcu XIX w. — z uwagi na niskie energie i natężenia stworzono podstawy *frakcjonowania dawki*
- separacja radu umożliwiła zastosowanie silnych źródeł wysokoprzenikliwego promieniowania — dając podstawy techniki zwanej curieterapią, a obecnie brachyterapią

- rozwój radioterapii nastąpił po opracowaniu kryteriów normalizacyjnych tj. definicji i ilościowych metod pomiaru dawki promieniowania
- zasadniczy postęp w radioterapii to: produkcja izotopów w akceleratorach i reaktorach tj. wysokoaktywne źródła promieniowania gamma ^{60}Co wykorzystywane do napromieniania nowotworów w radioterapii (teleradioterapii)
- najczęściej wykorzystywanym obecnie urządzeniem w radioterapii jest liniowy akcelerator elektronów
- ^{226}Ra stosowany powszechnie w brachyterapii zastąpiono sztucznie produkowanymi izotopami ^{137}Cs i ^{192}Ir

Radioterapia nowotworów (lub radioterapia onkologiczna) – to napromienianie ciała pacjenta promieniowaniem X, γ , e, hadronami

Chirurgia onkologiczna – to wycięcie chorej tkanki

Chemioterapia – to leczenie farmakologiczne chorej tkanki

Cel radioterapii to zatrzymanie rozrostu tkanki nowotworowej przy jednoczesnym nienaruszeniu otaczającej guz tkanki zdrowej

równoczesne spełnienie tym trudniejsze im bardziej zaawansowane stadium choroby

Stan zaawansowania choroby nowotworowej
to najważniejsza przesłanka

wyboru jednej z alternatywnych metod leczenia

- leczenia radykalnego – mającego na celu całkowitą eliminację nowotworu
- leczenia paliatywnego – mającego na celu łagodzić przebieg choroby i jej dolegliwości

wyboru technik leczenia lub ich kombinacji

Podstawowy cel radioterapii

to zastosować takie techniki by podać dostatecznie wysoką dawkę promieniowania jonizującego do objętości guza, a równocześnie ograniczyć do minimum dawki pochłonięte przez tkanki zdrowe

realizowany w oparciu o zależność odpowiedzi tkanki nowotworowej i tkanki zdrowej od dawek pochłoniętych w napromienianych objętościach

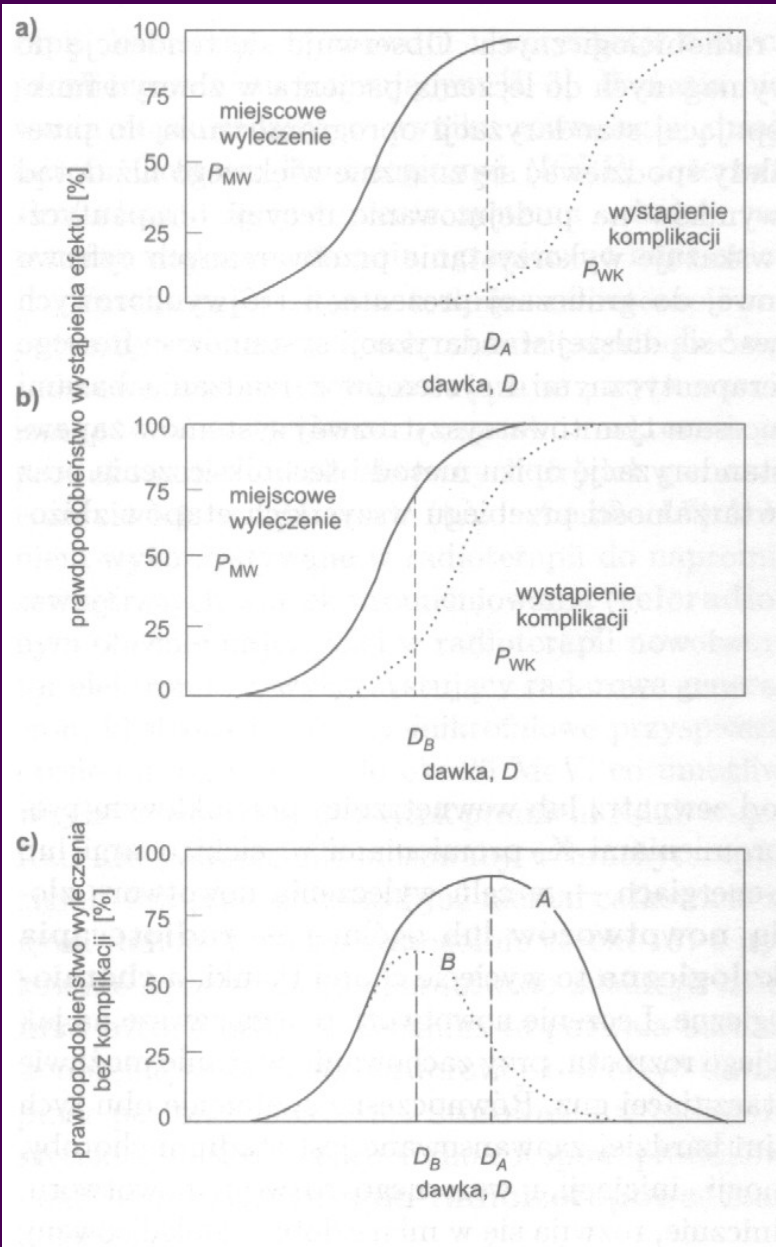
Zależności tę przedstawia się analitycznie na podstawie modeli biofizycznych

Dwa podstawowe przebiegi prawdopodobieństw to:

- prawdopodobieństwo miejscowego wyleczenia z nowotworu P_{MW}
- prawdopodobieństwo wystąpienia komplikacji w tkance zdrowej P_{WK}

w zależności od dawki pochłoniętej D

Schematyczna ilustracja uwarunkowań podawania dawki to:

Dobór optymalnej dawki to D , przy której osiągane jest najwyższe prawdopodobieństwo miejscowego wyleczenia bez komplikacji to przebieg iloczynu funkcji

$$P_{MWBK}(D) = P_{MW}(D)[1 - P_{WK}(D)]$$

Z zależności $P_{MW}(D)$ wynika, że w teleradioterapii zmiana względnej wartości dawki o 5% może spowodować zmianę prawdopodobieństwa wyleczenia o 25%

konieczność zapewnienia wysokiej precyzji
i równomierności podania dawki

Procedury współczesnej radioterapii

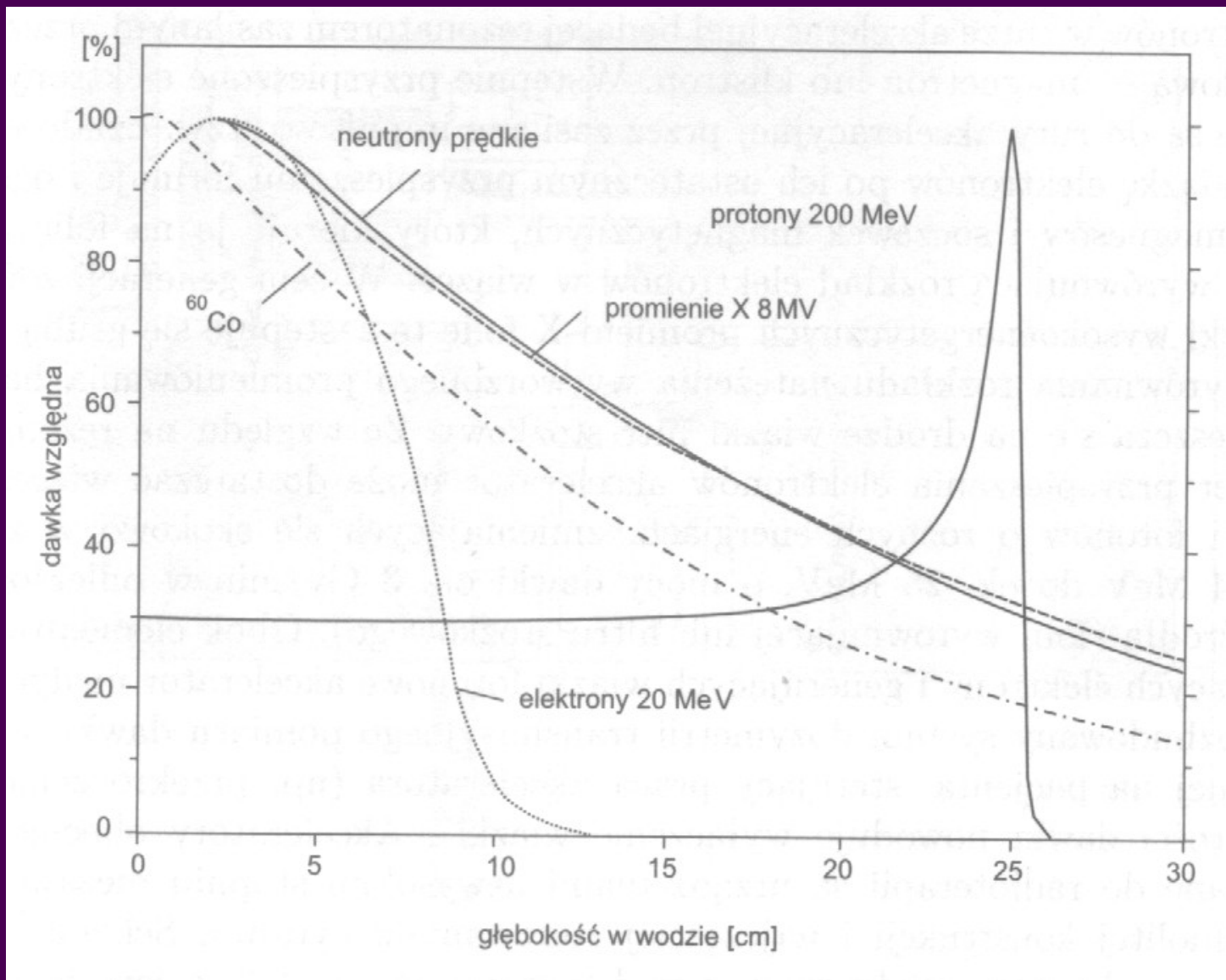
- rozpoznanie
- decyzja terapeutyczna
- lokalizacja objętości tarczowej
- planowanie leczenia
- symulacja
- wykonanie elementów pomocniczych
- napromienianie
- ocena pacjenta podczas leczenia
- badania kontrolne pacjenta

Metody radioterapii

- teleradioterapia — napromienianie wiązkami zewnętrznymi
- brachyterapia — napromienianie ze źródeł umieszczanych w ciele
- terapia radioizotopowa — podanie radioizotopu doustnie lub dożylnie, który odkłada się w objętości tarczowej
- radioterapia hadronowa

Teleradioterapia

- do lat 50-tych ubiegłego wieku stosowano głównie promienie X generowane napięciami do ~ 300 KeV
- w tym okresie wprowadzono źródła ^{60}Co emitujące kwanty γ o średniej energii 1.25 MeV
- najpopularniejsze ostatnio wiązki X i e o energiach ~ 6 -35 MeV z akceleratorów elektronowych
- w kilku ośrodkach na świecie możliwe wiązki protonowe o energii 60-250 MeV i ciężkich jonów (C, N, O, Xe) o energiach $\sim$ GeV

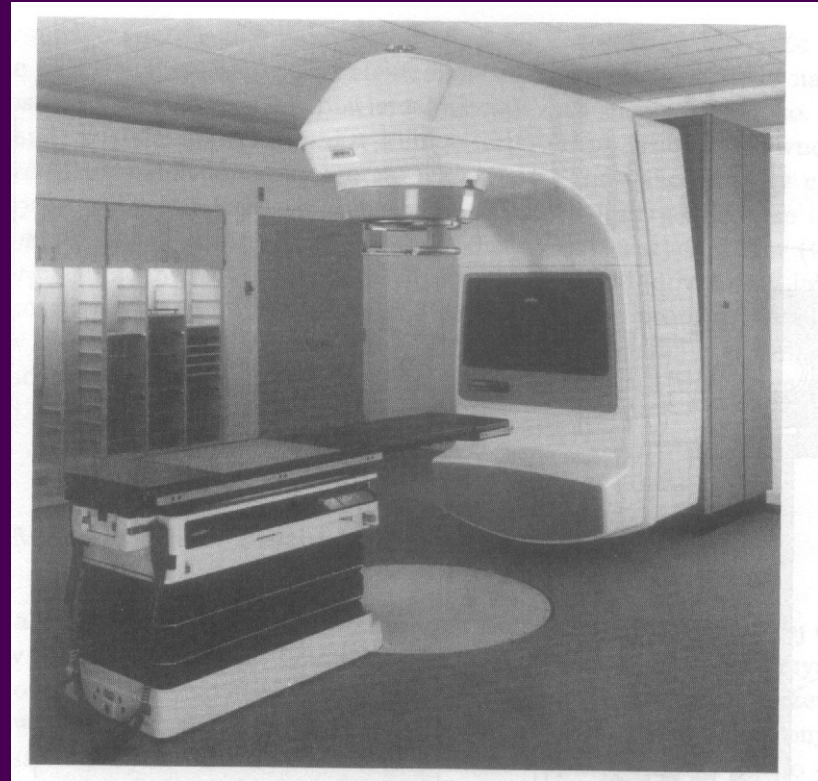

Przykłady rozkładu dawki w wodzie (znormalizowane) wzdłuż osi wiązki terapeutycznych

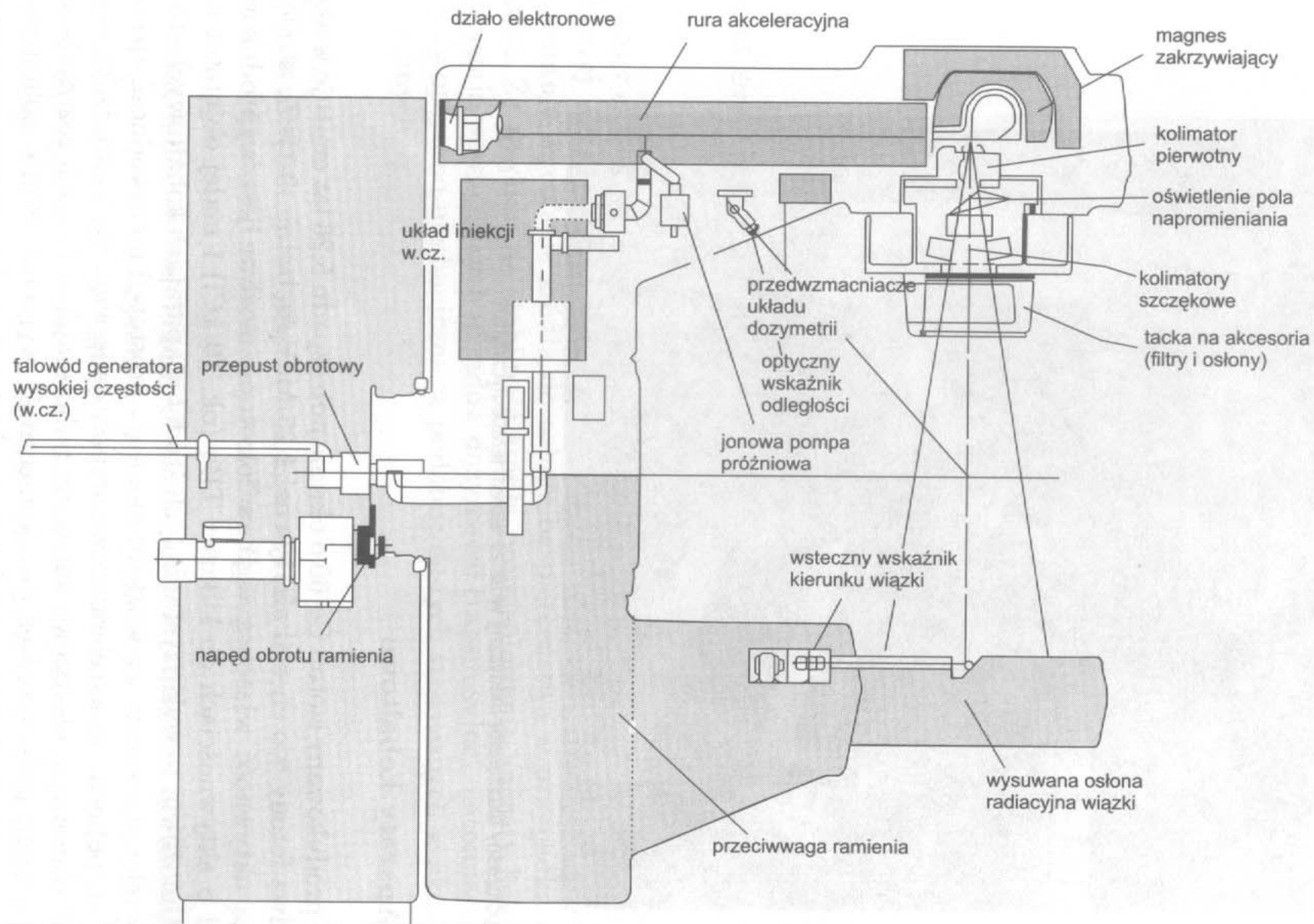
Medyczny akcelerator liniowy

- pierwszy akcelerator liniowy – Wideroe w 1928 r.
- przyspieszanie elektronów w rurze akcelerycyjnej będącej rezonatorem zasilanym przez lampę mikrofalową – magnetron lub klistron
- wstępnie przyspieszone elektrony wprowadzane są do rury akcelerycyjnej przez zasilane impulsowo działło elektronowe
- wiązka przyspieszonych elektronów jest formowana przez system magnesów i soczewek magnetycznych i kierowana na folię rozpraszającą wyrównującą rozkład elektronów wiązce

- z uwagi na rezonansowy charakter przyspieszania elektronów możliwe są wiązki elektronów i promieni X o energiach zmieniających się skokowo
- akcelerator zawiera też rozbudowany system dozymetrii transmisyjnej pomiaru dawki kierowanej do pacjenta

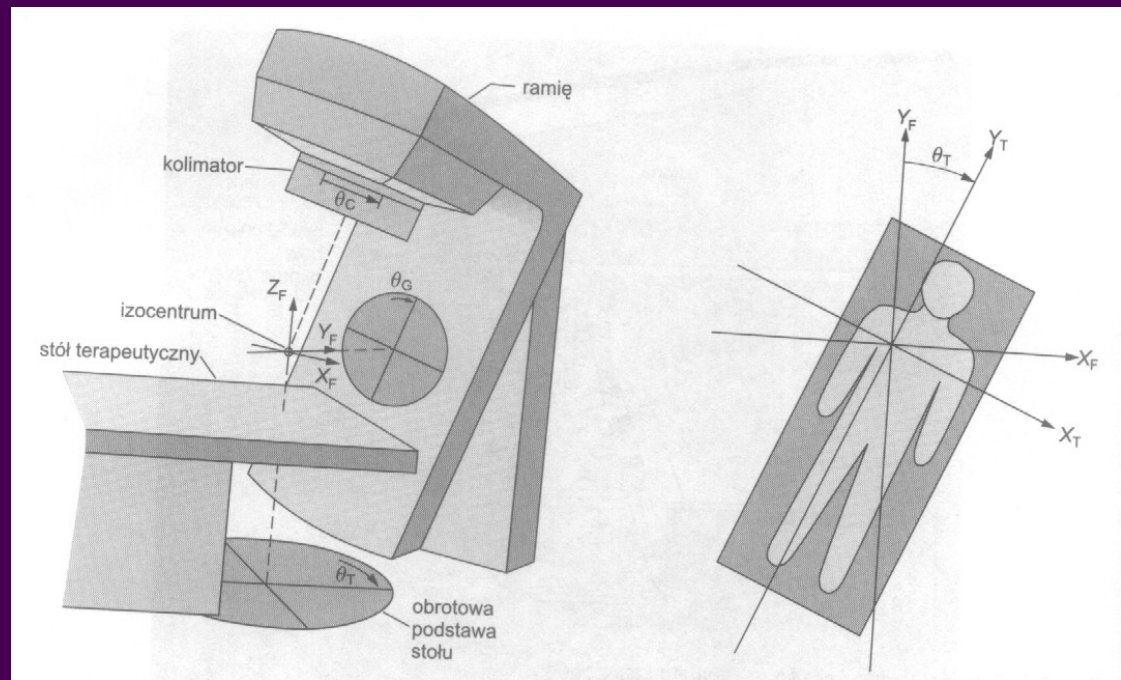
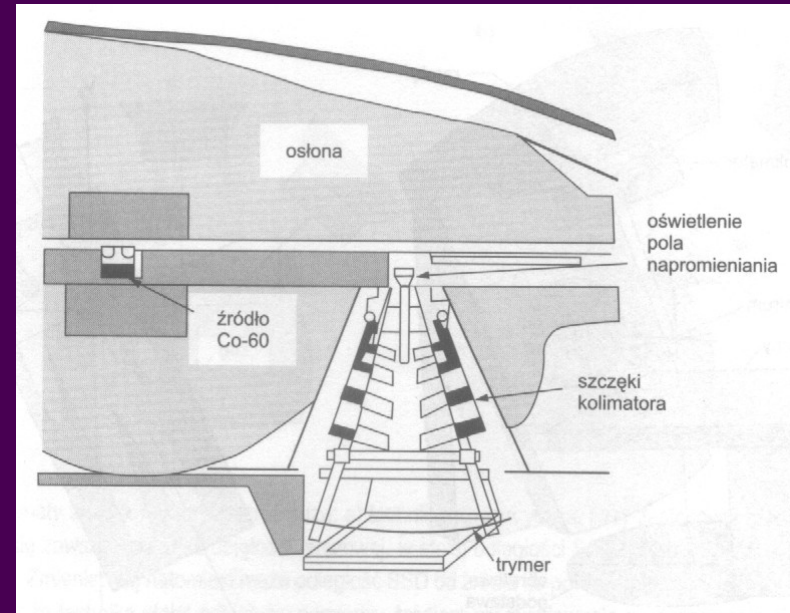

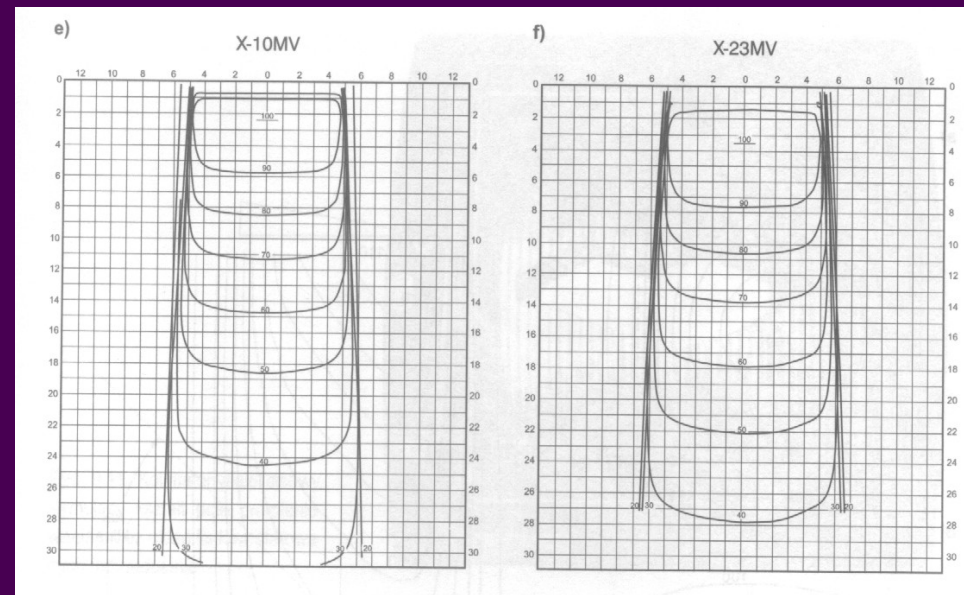
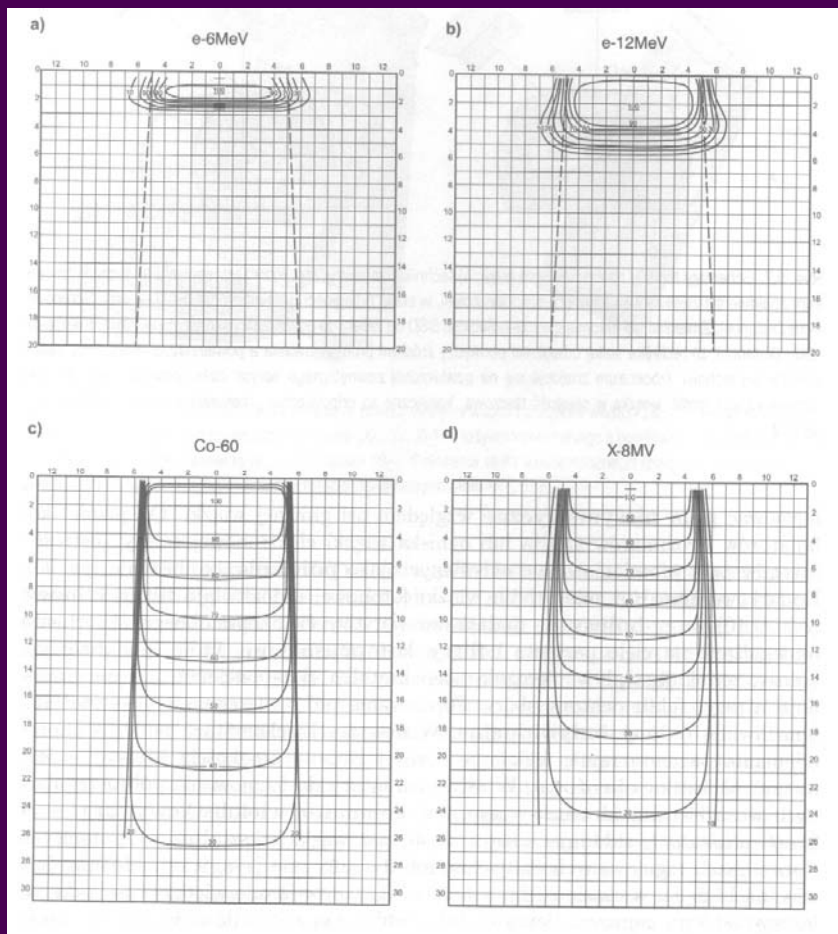

Aparat kobaltowy – bomba kobaltowa

- to źródło ^{60}Co o półokresie rozpadu 5.26 y
- aktywności źródeł dochodzą do $\sim\text{TBq}$ ($\sim 10\text{kCi}$) i objętości $\sim 10\text{cm}^3$
- wadą jest konieczność wymiany źródła co ok. 5-7lat
- wadą jest konieczność korygowania wartości wydajności aparatu do obliczania czasu napromieniania

Przykłady znormalizowanych podłużnych rozkładów izodoz w wodzie dla typowych regularnych wiązek stosowanych w teleradioterapii

Nowe rozwiązanie – to **radioterapia stereotaktyczna**

- to ostro skolimowane wiązki promieni X z akceleratora lub wielu koncentrycznie skolimowanych źródeł ^{60}Co kierowane jest precyzyjnie pod wieloma kątami na niewielki obszar
- technika szczególnie przydatna przy napromieniania zmian nowotworowych i naczyniowych zlokalizowanych w mózgu

Brachyterapia

to napromienianie gamma lub beta z zamkniętego źródła lub grupy źródeł umieszczonych bezpośrednio w objętości tarczowej bądź w jej bezpośrednim sąsiedztwie.

Źródła stosowane w brachyterapii

^{137}Cs	30y	γ	γ :662
^{60}Co	5.26y	γ	γ : 1173, 1332
^{198}Au	2.7 d	γ	γ : 412
^{125}I	59.6d	X	X: 27-32
^{192}Ir	74d	γ	γ : 316, 468, 308, 296
^{226}Ra	$\sim 1600\text{y}$	γ	γ : ~ 800
$^{90}\text{Sr}/^{90}\text{Y}$	28.1y	e	β : 546 max, 195.8 $\text{\AA}$ r
^{252}Cf	2.65y	n	n: 2350, 3.8 n/rozpad
^{106}Ru	369d	e	β : 39.4 max, 10.03 $\text{\AA}$ r

Terapia radioizotopowa

- to wprowadzenie do tkanek lub narządów pacjenta radiofarmaceutyku emitującego promieniowanie jonizujące, który wybiórczo gromadzi się w objętości tarczowej (tkance zmienionej nowotworowo)
- radioizotop podawany jest pacjentowi jako źródło otwarte (doustnie, domięśniowo, dokrewnie lub jako wlew do jamy ciała)
- istotne są własności fizyczne radionuklidu (rodzaj i energia produktów rozpadu, czas połowicznego zaniku oraz własności chemiczne, od których zależy jego zdolność do odkładania się i pozostawiania w objętości guza)

Źródła stosowane w terapii radioizotopowej

^{131}I	8d	jodek sodu	choroby tarczycy
^{32}P	14.3d	fosforan sodu koloid	czerniak prawdziwy, Trombocytemia prawdziwa nacieki nowotworowe
^{89}Sr	50.5d	chlorek strontu	przerzuty nowotworowe do kości

Nie jest możliwe dokładne określenie dawki i jej rozkładu w narządzie poddawanym radioterapii izotopowej – wynika to z dynamiki wychwytu i wydalania radiofarmaceutyku, z geometrii napromieniania

Modele radiobiologiczne

- to opis przebiegu rozmaitych efektów biologicznych występujących w hodowlach komórkowych w wyniku ich napromieniania
- te efekty to np.: śmierć komórki (utrata zdolności ich dalszego podziału), pojawienie się aberracji chromosomowych czy mutacji jako funkcji dawki pochłoniętej

Do opisu prawdopodobieństwa tego, że komórka przeżyje $S(D)$ (zachowa zdolność do podziału) w funkcji dawki pochłoniętej D używa się jednego z trzech modeli matematycznych:

$$S_1(D) = \exp(-D/D_0)$$

$$S_m(D) = 1 - \exp(-D/D_0)^m$$

$$S_{\alpha\beta}(D) = \exp[-(\alpha D + \beta D^2)]$$

gdzie D_0 i m oraz α i β są parametrami modeli zwanych:
1 –tarczowy, m-tarczowy, α - β lub liniowo-kwadratowy

Modele tarczowe wykorzystują statystykę Poissona do opisu przypadkowego procesu dostarczenia tarczy (radioczułemu elementowi objętości komórki, zwykle o rząd wielkości mniejszemu od jądra komórkowego) jednego lub więcej trafień (czyli przekazów energii).

Jeśli do wywołania zabicia komórki wystarczy jedno trafienie w tarczę – to zależność przeżywalności od dawki jest eksponencjalna

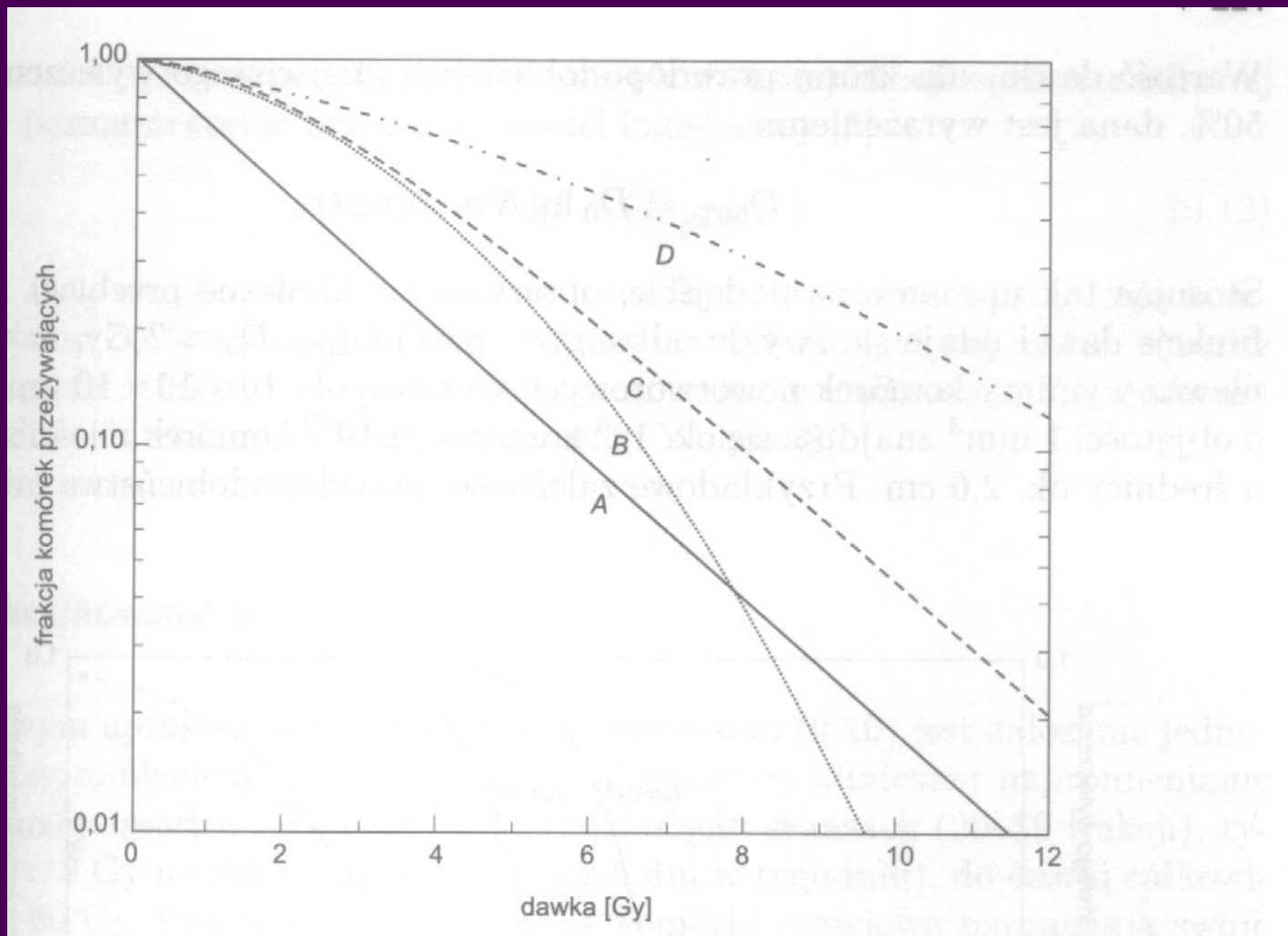
Jeśli potrzeba m trafień – w krzywej występuje charakterystyczne ramię interpretowane jako stopniowo narastająca ze wzrostem dawki liczba komórek uszkodzonych częściowo

D_0 charakteryzuje radioczulość układu komórkowego

W modelu 1-tarczowym napromienianie dawką D_0 zmniejsza średnie prawdopodobieństwo przeżycia komórki do wartości

$$S_1(D)=\exp(-1)=0.37$$

Dla dawek wyższych od D_0 zależność przeżywalności od dawki dla modelu m-tarczowego przybiera ponownie kształt zbliżony do eksponenty

Modelowe przebiegi przeżywalności układów komórkowych. A) model 1-tarczowy, B) model liniowo-kwadratowy odczyn późny, C) model m-tarczowy, D) model liniowo-kwadratowy odczyn wczesny.

Podstawowe zadanie terapii nowotworowej to zabicie wszystkich komórek nowotworowych znajdujących się w jego objętości

jeśli

N oznacza liczbę tych komórek, D –dawkę leczniczą
to

prawdopodobieństwo przeżycia pojedynczej komórki wynosi

$$p = 1 - (1 - \exp(-D/D_0))^m$$

co dla dużych dawek wyraża się

$$p = m \exp(-D/D_0)$$

Jeśli napromienianych jest jednocześnie N komórek, najbardziej prawdopodobna liczba komórek, które przeżyją wynosi

$$k = Np = N m \exp(-D/D_0)$$

Miarą prawdopodobieństwa miejscowego wyleczenia guza, P_{MW} , jest prawdopodobieństwo, że po napromienianiu objętości guza dawką D nie przeżyje żadna z N komórek nowotworowych guza, tj.

$$P_{MW}(D) = \exp(-k) = \exp[N m \exp(-D/D_0)]$$

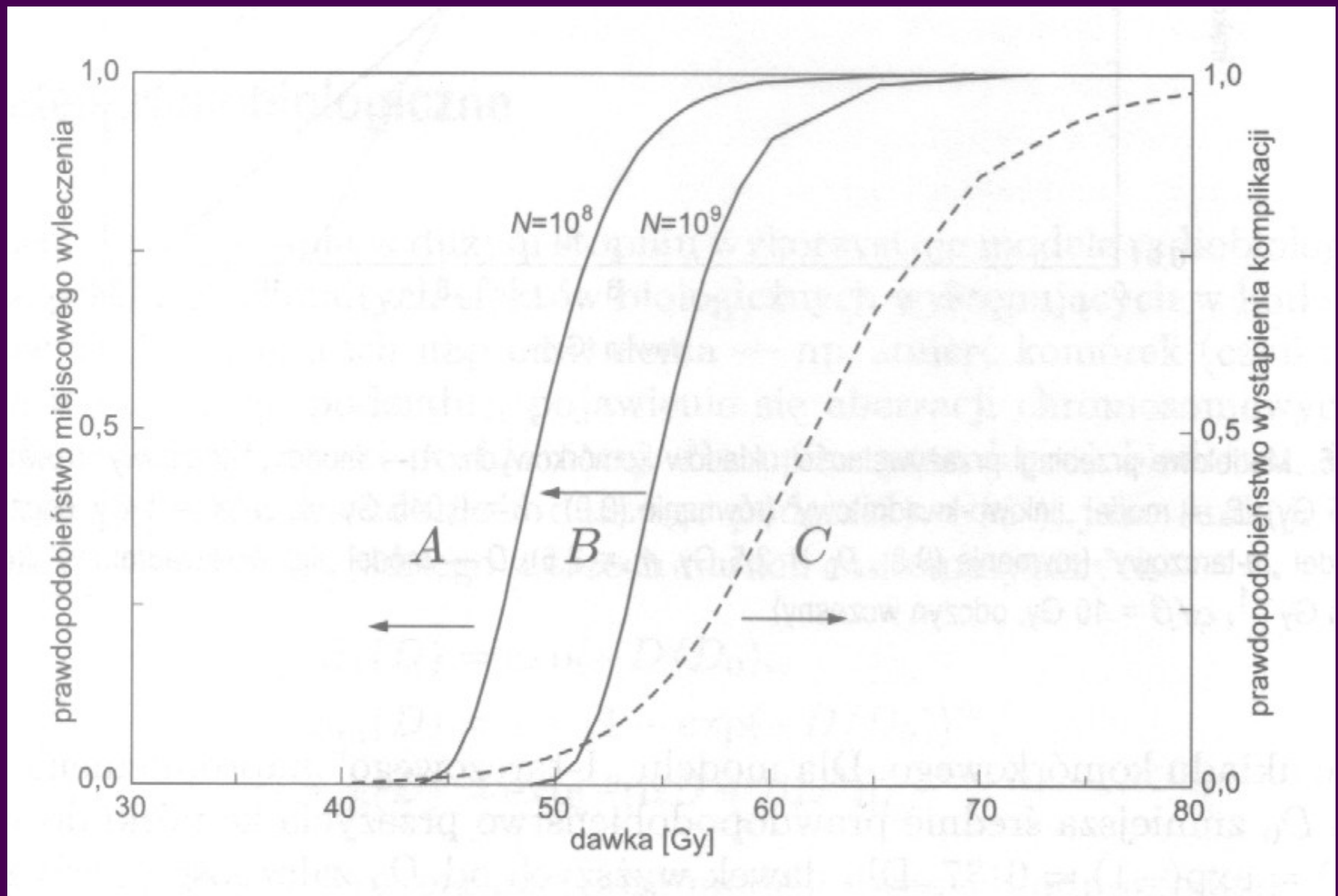
Wartość dawki, dla której P_{MW} wynosi 50% określa

$$D_{50\%} = D_0 \ln(Nm/0.693)$$

Prawdopodobieństwo wystąpienia komplikacji w tkance zdrowej parametrycznie opisuje tzw. model logistyczny:

$$P_{WK}(D) = 1/(1+(D_{1/2}/D)^k)$$

gdzie $D_{1/2}$ – dawka, dla której prawdopodobieństwo wystąpienia komplikacji wynosi 50%, k – parametr określający nachylenie krzywej

Prawdopodobieństwo miejscowego wyleczenia guza i wystąpienia komplikacji. $D_0=2.5$ Gy, $m=2.5$, $k=15$, $D_{1/2}=62$ Gy

Frakcjonowanie dawki

- Podstawowym uproszczeniem w oszacowaniu
$$P_{MW}(D) = \exp(-k) = \exp[N \ln \exp(-D/D_0)]$$
jest, że dawka D jest dostarczona do guza jednorazowo.
- Praktycznie napromienianie to kilkadziesiąt seansów
  - 20-30 frakcji po $\sim 2\text{Gy}$
- Ponieważ napromieniane komórki częściowo naprawiają swoje uszkodzenia w czasie przerw między napromienianiem, to każde naświetlanie należy traktować jako niezależny problem statystyczny

Odpowiedź tkanek i guzów zależy od dynamicznych procesów radiobiologicznych tj:

- naprawa uszkodzeń subletalnych
- regeneracja
- redystrybucja
- reoksygencja

Naprawa uszkodzeń subletalnych – komórki napromienione, lecz nie do końca wysterylizowane, mogą z dużą wydajnością naprawiać uszkodzenia popromienne. Mamy tu do czynienia z przypadkami tkanek reagujących wcześniej i późno.

Regeneracja – zjawisko przyspieszonego wzrostu kolonogennych komórek nowotworowych podczas radioterapii. Oznacza to, że proces radioterapii powoduje swoiste przyspieszanie wzrostu guza, tym wyraźniejsze, im dłuższa jest przerwa pomiędzy kolejnymi naświetlaniami.

Redystrybucja – zjawisko częściowej synchronizacji i przesuwania się komórek w cyklu w wyniku ich napromieniania. Komórki, które przeżyją frakcję, mogą dłużej przebywać w radioodpornej fazie cyklu, by po paru godzinach przejść do fazy radioczułej. Stwarza to możliwość uzgodnionego w fazie cyklu napromieniania, tzw. hiperfrakcjonacji

Reoksygenacja – komórki guza, które przeżyją pierwszą frakcję, bywają często niedotlenowane, co czyni je radioodpornymi, natomiast przy dalszych frakcjach otrzymują lepsze natlenowanie, co czyni je bardziej radioczułymi.

Model liniowo-kwadratowy

z badań eksperymentalnych Fowlera

w zakresie dawek stosowanych zwykle w radioterapii można uważać kolejne frakcje za jednakowo skuteczne

że dla n kolejnych frakcji o dawce d , czyli po dawce całkowitej $D=nd$ przeżywalność

$$S_{\alpha\beta}(D)=\{S_{\alpha\beta}(d)\}^n=\exp[-n(\alpha d+\beta d^2)]=\exp[-(\alpha D+\beta\delta D)]$$

czyli

$$E = -\ln[S_{\alpha\beta}(nd)] = \alpha D + \beta\delta D$$

Dla zadanych wartości α i β wielkość efektu terapeutycznego zależy nie tylko od dawki całkowitej $D=nd$, lecz również od liczby frakcji, w których tę dawkę zaaplikowano.

Dla dwóch różnych wielkości dawek frakcyjnych d_1 i d_2 , wartości dawek całkowitych D_1 i D_2 dających taki sam efekt terapeutyczny E można otrzymać

$$D_2/D_1 = (d_1 + \alpha/\beta)/(d_2 + \alpha/\beta)$$

Umożliwia to normalizowanie dawek całkowitych podawanych w różnych schematach frakcjonowania do warunków standardowych, np. $D=60$ Gy i $d=2$ Gy.